

กตนะเสรี

ประมงพื้นบ้าน

: เลือดเนื้อและวิญญาณของชุมชนภาคใต้

♦ โดย : จรุญ ทยูทอง *

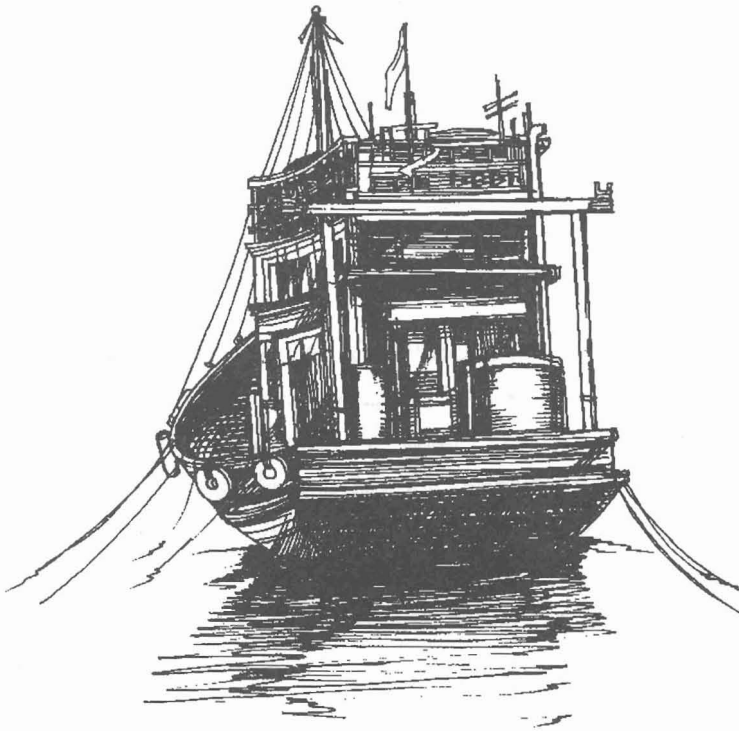
เนื่องจากดินแดนภาคใต้มีลักษณะภูมิประเทศเป็นแหลมหรือคาบสมุทรที่ถูกขนาบด้วยทะเลภายนอก 2 ทะเล คือทะเลอันดามันอันเป็นส่วนหนึ่งของมหาสมุทรอินเดีย ทางฝั่งตะวันตก และทะเลจีนใต้อันเป็นส่วนหนึ่งของมหาสมุทรแปซิฟิกทางฝั่งตะวันออก ภาคใต้จึงมีฝั่งทะเลยาวถึง 2,614.40 กิโลเมตร ประกอบด้วยชายฝั่งด้านอ่าวไทยหรือทะเลจีนใต้ ประมาณ 1,874.80 กิโลเมตร และชายฝั่งทะเลอันดามัน ยาวประมาณ 739.60 กิโลเมตร อีกทั้งยังมีทะเลภายในคือทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นทะเลสาบ 3 น้ำ คือน้ำเค็ม น้ำกร่อยและน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งอยู่ในเขตจังหวัดสงขลา พัทลุงและนครศรีธรรมราช มีเนื้อที่ประมาณ 1,040 ตารางกิโลเมตร มีความกว้างจากทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออก (จังหวัดพัทลุง-สงขลา) ประมาณ 20 กิโลเมตร ความยาวจากทิศเหนือไปยังทิศใต้ ประมาณ 75 กิโลเมตร นอกจากนั้นยังมีลุ่มน้ำต่างๆ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องทรัพยากรสัตว์น้ำอีกหลายลุ่มน้ำได้แก่ ลุ่มน้ำพุมดวง ตาปี สายบุรี ปากพนัง ลำห้วย เป็นต้น จึงทำให้เกิดอาชีพสำคัญของคนในชุมชนต่างๆ ในบริเวณชายฝั่งทะเลและแถบลุ่มน้ำดังกล่าว คือ ประมงพื้นบ้าน

ประมงพื้นบ้าน เป็นอาชีพที่เกิดจากความต้องการปัจจัย 4 ในการตอบสนองความต้องการของชุมชนที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของท้องถิ่น ในเบื้องต้นประมงพื้นบ้านเป็นเพียงแหล่งอาหารของครอบครัวและชุมชนหมู่เลในภาคใต้ หากเหลือจากการบริโภคในครัวเรือนหรือชุมชนก็แบ่งปันกันกินในลักษณะกึ่งขายกึ่งให้ แต่ต่อมาก็เปลี่ยนมาเป็นการขายให้กับพ่อค้าคนกลางโดยเฉพาะและพัฒนาไปเป็นการประมงทะเลลึก ตั้งแต่พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา

ก่อนหน้านี้การประมงทะเลลึกก็ยังเป็นการประมงเพื่อยังชีพ เครื่องมือที่ใช้ในการประมงส่วนใหญ่ ได้แก่ โพงพาง โป๊ะ เบ็ด ตาข่าย เป็นต้น ผลผลิตที่ได้ใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก หากเหลือจึงจะขายกันในท้องถิ่น แต่หลังจาก พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ได้มีการนำเครื่องมืออวนลากหน้าดินแบบเยอร์มันหรืออวนลากแผ่นตะเฆ่เข้ามาและกลายเป็นที่นิยมในหมู่ชาวประมง และหลังจากปีพ.ศ. 2504 ภายใต้อำนาจพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (แผนแรกยังไม่มี "สังคม") เป็นต้นมา ชาวประมงส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนแปลงเครื่องมือในการประมงจากอวนล้อม อวนลอย และอวนดำมาเป็นอวนลากเป็นหลัก จำนวนเรือประมงก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในที่สุดการประมงก็เปลี่ยนจากการประมงพื้นบ้านเป็นอุตสาหกรรมประมง

ทางด้านสภาพภูมิประเทศ ทรัพยากรของท้องถิ่นหรือชุมชน และที่สำคัญคือการตอบสนองความต้องการของคนโดยเฉพาะความต้องการพื้นฐานในการดำเนินชีวิต อันได้แก่ ปัจจัย 4 ดังนั้น การประมงพื้นบ้านจึงต้องมีความสัมพันธ์กับสรรพสิ่งในท้องถิ่น หรือชุมชน ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยวแต่ประการใด เมื่อเงื่อนไข และปัจจัยบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปจึงย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนและสิ่งอื่นๆตามมาเป็นลูกโซ่

ความเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมและสังคม วัฒนธรรมในช่วงเวลาประมาณ 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ภายใต้อิทธิพลของการดำเนินการของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 8 ฉบับ ที่มุ่งเน้นการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ตามแบบประเทศตะวันตก ปรับกระบวนการทางการผลิตจาก

จากการประมงเพื่อยังชีพเป็นการประมงเพื่อการค้าและการส่งออก วิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของชุมชนประมงก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ทั้งโดยปัจจัยภายในและปัจจัยจากภายนอกชุมชน

ประมงพื้นบ้าน ก็เหมือนกับอาชีพอื่นๆของชุมชนเกษตรกรรมที่เกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และเงื่อนไขอื่นๆของสังคมหรือชุมชนนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นปัจจัย

การผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้าและการส่งออกหรือผลิตเพื่อขาย ได้สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนพื้นบ้านอย่างมหาศาล ไม่ว่าจะเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลจนไม่สามารถปรับสภาพรองรับการเปลี่ยนแปลงได้ทันส่งผลให้เกิดภาวะวิกฤตของทรัพยากรธรรมชาติที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ ปริมาณสัตว์น้ำที่ลดลงจนกองเรือประมงทะเลลึก

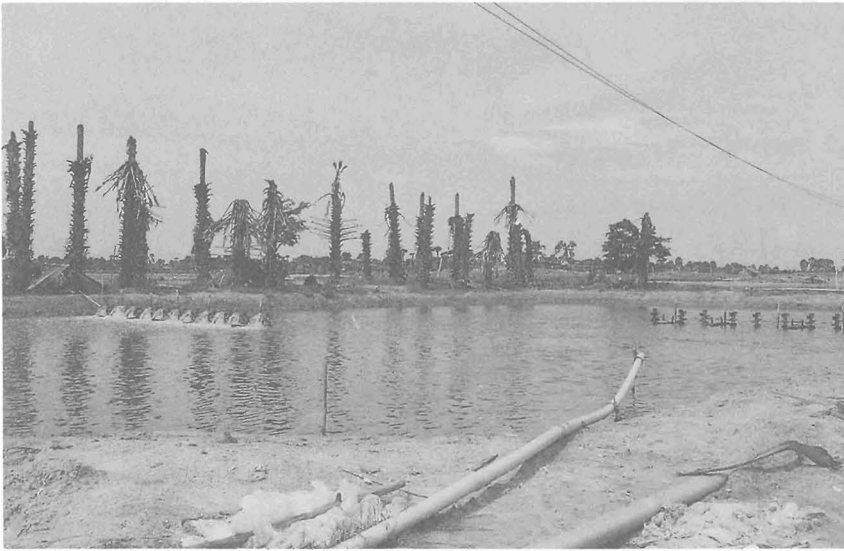
ของไทยต้องออกไปจับปลาในเขตน่านน้ำของประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ กัมพูชา มาเลเซีย และพม่า ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2508 และในปีพ.ศ. 2511 กองเรือประมงไทยต้องออกไปทำการประมงไกลถึง เขตน่านน้ำทะเลหลวงของทะเลจีนใต้ ทะเลอันดามัน และอ่าวเบงกอล ได้แก่ เวียดนาม อินโดนีเซีย อินเดีย และบังกลาเทศ เป็นต้น

ประมงพื้นบ้าน ที่เป็นอาชีพดั้งเดิมของคนในชุมชนภาคใต้ที่มีมาช้านานนับแต่มีชุมชนตั้งถิ่นฐานทั้งชุมชนฝั่งทะเลและชุมชนในลุ่มน้ำ โดยอาศัยเครื่องมือจับสัตว์ที่สร้างขึ้นอย่างง่ายด้วยวัสดุในท้องถิ่น เป็นเครื่องมือที่สอดคล้องกับชนิด/ขนาดของสัตว์น้ำที่ต้องการจับและไม่ทำลายทรัพยากรสัตว์น้ำเกินความจำเป็นก็พลอยกระทบกระเทือนไปด้วย เนื่องจากผลพวงของการพัฒนาทางเทคโนโลยีอันเป็นที่มาของสารเคมีตกค้างจากต้นน้ำลงสู่แหล่งน้ำ น้ำเน่าเสียจากชุมชนเมือง โรงงานอุตสาหกรรม รวมทั้งเครื่องมือจับสัตว์น้ำที่มีประสิทธิภาพในการทำลายสูง หลากหลายรูปแบบ ได้แก่ อวนรุน อวนลาก การใช้ไฟฟ้า ยาเบื่อ ซึ่งแตกต่างจาก ไซ ลัน สุ่ม กัด ชูดยตาล ยอ ฯลฯ แบบพื้นบ้านอย่างเทียบกันไม่ได้เลย

ในส่วนของประมงพื้นบ้าน ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสังคม วัฒนธรรมอย่างรุนแรง จนชุมชนประมงต้องทิ้งทะเลหันหน้า

สู่เมือง เพื่อขายแรงงานเช่นเดียวกับชุมชนชาวนาในเขตทุ่งราบและชุมชนชาวสวนในเขตป่าเขาที่ล้มเหลวจากการประกอบอาชีพในเรือสวนไร่นาเช่นเดียวกัน เมื่อกระบวนการในการผลิตและเป้าหมายในการผลิตเปลี่ยนแปลงไปตามวิถีคิดและวิถีชีวิตแบบตะวันตก วิถีชีวิตของชุมชนก็เปลี่ยนแปลง ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการประกอบอาชีพหรือการทำมาหากินอันเป็นวิถีการจัดการ การขึ้นนำและการเริ่มสร้างสรรค์ของปราชญ์พื้นบ้านทั้งองเคยขึ้นมาจากความรอบรู้ ประสบการณ์ และญาณทัศนะก็ลิดรอนหายไป ความสำคัญลง ชุมชนประมงพื้นบ้านก็เปลี่ยนสถานภาพจากผู้ผลิตผู้มาเป็นผู้บริโภคเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ทั้งในชนบทและในเขตเมือง ระบบความเชื่อ ประเพณีทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนและชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไป องค์ความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวกับชุมชนประมงก็ไม่มีใครสืบทอดโดยลูกหลานอาชีพอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง สัมพันธ์กับอาชีพประมงพื้นบ้านก็พลอยได้รับผลกระทบ ไปด้วยเป็นลูกโซ่และล้มลงเหมือนโดมิโน ได้แก่ การต่อเรือ การทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำ การถนอมอาหารจากทะเลแบบพื้นบ้าน เป็นต้น อาชีพประมงพื้นบ้านที่เคยเป็นแหล่งอาชีพ แหล่งอาหาร วิธีการให้ได้มาซึ่งปัจจัย 4 ส่วนอื่นๆ ของชาวประมงพื้นบ้านและลูกหลานจึงหมดความสำคัญ จนเกือบจะสิ้นเชิง ทะเลและแหล่งน้ำที่เคยเป็นเลือดเนื้อ

และวิญญาณของชุมชนประมงพื้นบ้านก็เหลือเพียงตำนานแห่งความสมบูรณ์ในอดีตให้คนเฒ่าคนแก่บอกเล่าสู่ลูกหลาน คนรุ่นหลังด้วยความภาคภูมิใจและโหยหาอดีต เพราะในปัจจุบันทุกสิ่งทุกอย่างที่เล่าขานได้แปรสภาพไปแล้วโดยสิ้นเชิง ไม่หลงเหลือร่องรอยแห่งความรุ่งเรือง ความอุดมสมบูรณ์ แม้แต่น้อย มีหน้าซ้ำแหล่งน้ำเหล่านั้นยังกลับกลายเป็นกระโดนรองรับความสกปรกโสโครกจากชุมชนเมือง โรงงานอุตสาหกรรม

กรรมที่ถ้ำของเสียและสารพิษลงสู่แหล่งน้ำรวมทั้งนาุ้งที่เริ่มเข้ามาทำลายสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ชายฝั่งทะเลของภาคใต้เมื่อไม่นานมานี้หลังจากได้ทำลายชายฝั่งทะเลของภาคตะวันออกและจังหวัดปริมณฑลของกรุงเทพมหานครจนราบคาบมาแล้วตัวอย่างของปัญหาเหล่านี้หาได้จากกลุ่มน้ำพุมดวง ตาปี ทะเลสาบสงขลา คลองวง คลองสำโรง เขตอำเภอเมืองสงขลา คลองอู่ตะเภา อำเภอหาดใหญ่ นอนงกออำเภอปากพนัง เป็นต้น

อัมพร แก้วหนู ได้สะท้อนความล่มสลายของชุมชนประมงพื้นบ้านรอบทะเลสาบสงขลาซึ่งเป็นรูปธรรมที่เป็นตัวอย่างของความล่มสลายของชุมชนประมงพื้นบ้านในภาคใต้ได้เป็นอย่างดี สรุปได้ว่า ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาที่มีอาชีพหลักอยู่สองอย่างคือ ทำนาและทำการประมงในทะเลสาบ มีข้าวจากนา มีปลาจากทะเลสาบ เป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ แต่การเกิดขึ้นของน้ำเสีย นาุ้ง อวนรุน

น้ำจืดลดน้อยลง ประกอบกับการล่มสลายของการทำนาในชุมชนแทบทุกแห่ง พวกเขาจึงไม่มีข้าวจากในนา ไม่มีปลาจากทะเลสาบอย่างแต่ก่อน ชีวิตของคนในชุมชนจึงอดอยากยากแค้นยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ทำให้ชุมชนรอบทะเลสาบเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตครั้งใหญ่ในลักษณะดังต่อไปนี้ **ประการแรก** คนหนุ่มสาวออกไปเป็นกรรมกรในเขตเมือง **ประการที่สอง** คนหนุ่มสาวบางกลุ่มอพยพไปขายแรงงานในเมืองหลวง **ประการที่สาม** คนเลยวัยหนุ่มสาวส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในชุมชน พยายามสืบทอดอาชีพประมงในทะเลสาบ ทำนา ทำตาลโตนด ถ้ามีทุนก็ทำนาุ้งหรือการเกษตรกับบริษัทธุรกิจการเกษตร เมื่อหมดหนทางและพอมิฝีมืออยู่บ้างก็เข้าเมืองไปทำงานรับจ้าง **ประการที่สี่** ครอบครัวที่หมดหวังจากนาจากทะเลและไม่มีหนทางไปทำอย่างอื่น ก็อพยพจากชุมชนไปอยู่ตามชุมชนแออัดของเมือง ขณะบางกลุ่มอพยพไปสู่เขตป่าเขา บุกรุกและบุกเบิกป่าสงวนทำสวนยาง สวนกาแฟ และบางส่วนก็อพยพไปยัง

แหล่งประมงอื่น เช่น ชาวทะเลน้อยอพยพไปยังเขื่อนเชี่ยวหลาน (รัชชประภา) จังหวัดสุราษฎร์ธานีเพื่อทำการประมง เป็นต้น

เช่นเดียวกับที่ วินัย สุกใส ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในชุมชนเดียวกันว่า “ถึงวันนี้ สังคมชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาได้แสดงให้เห็นถึงลงแห่งการล่มสลายได้อย่างชัดเจนแล้ว วิถีแห่งความสัมพันธ์และการพึ่งพากำลังจะหมดไป สถาบันครอบครัวอันเป็นสถาบันหลักของสังคมได้เริ่มแตกกระจัดพลัดพรายกันไปตามที่ต่างๆ โดยมีแนวโน้มที่จะไม่หวนคืนกลับ เทศกาลสงกรานต์ และ “ชิงเปรต” ในเดือนสิบ อันเป็นประเพณีที่แสดงให้เห็นถึงวิถีแห่งความสัมพันธ์และการพึ่งพากันในสังคมและความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติกำลังล่มสลาย คงเหลือแต่คนเฒ่าคนแก่ที่รอความตายอยู่ที่บ้านเท่านั้นที่ยังกระทำอยู่ ส่วนคนหนุ่มสาวก็ห่างหายไปเรื่อยๆ หลายคนไม่กลับมาถิ่นเดิมของตนอีกเลย”

ในส่วนของชายฝั่งทะเลอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นแหล่งรวมสายน้ำจากป่าต้นน้ำ 14 ลุ่มน้ำก็เช่นกัน วีระศักดิ์ สุวรรณศักดิ์ ได้กล่าวถึงสภาพความเปลี่ยนแปลงของสภาพทั่วไปบริเวณนั้นไว้ สรุปได้ว่าวิกฤตการณ์เริ่มขึ้นเมื่อการพัฒนาจับสัตว์น้ำโดยใช้เครื่องมือชนิดใหม่ที่ได้รับการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพในการจับสูงขึ้นพร้อมกับมีประสิทธิภาพในการทำลายระบบนิเวศน์ท้องทะเลสูงขึ้นด้วย แต่ละคืน อวนลาก อวนรุน อวนเรือปลากะตักได้กวาดทุกสิ่งทุกอย่างไปจากท้องทะเล รวมทั้งสัตว์น้ำขนาดเล็ก

นับล้านๆที่ไม่มีโอกาสได้เติบโต เป็นการเก็บเกี่ยวที่ทำลายล้างตื้นนั่นเอง

จากสภาพการณ์ดังกล่าวข้างต้น การล่มสลายของอาชีพประมงพื้นบ้านจึงหมายถึงการล่มลงของชุมชนดั้งเดิมของภาคใต้ ชุมชนที่เคยมีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์หรือก่อนประวัติศาสตร์อันยาวนาน เป็นการสิ้นสุดภูมิปัญญาของท้องถิ่นครั้งสำคัญที่ไม่อาจจะหยุดยั้งได้ตราบโดที่แนวนโยบายในการพัฒนาประเทศยังเน้นที่การพัฒนาวัตถุมมากกว่าการพัฒนาคน บริบทและระบบ ดังนั้นทางรอดของชุมชนประมงพื้นบ้านในวันนี้ คือ การกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งหรือทรัพยากรของท้องถิ่น ให้แก่คนหรือชุมชนในท้องถิ่น เพื่อการฟื้นฟู บูรณะ ปรับเสริมเติมแต่งให้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมของชุมชน สามารถจะเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริงและเป็นจริงได้ ดังเช่นที่สมาคมหยาตผน จังหวัดตรัง โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของกลุ่มแลใต้ และเครือข่ายประมงพื้นบ้านสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช เป็นต้น ได้พยายามดำเนินการกันอยู่ เพราะนี่คือแนวทางที่ดีที่สุดของการแก้ปัญหาในขณะนี้ เพื่อหลีกเลี่ยงความผิดพลาดครั้งแล้วครั้งเล่าของการดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐแต่ฝ่ายเดียว อย่างที่ผ่านมา

เอกสารอ้างอิง

กิตติ รัตนฉายา. “บทวิเคราะห์การประมง กับสิทธิในท้องทะเลของไทย,” ไทใต้ 5(206) : ธันวาคม 2540.

กองบรรณาธิการ. “ข้อมูลจำเพาะ,” ทักษิณคดี 3(1) : 10-13 ; ตุลาคม-มีนาคม 2535-2536.

อัมพร แก้วหนู. “ทะเลเปลี่ยน ชุมชนเปลี่ยนแปลง : การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมและผลกระทบต่อชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา,” ทักษิณคดี 3(1) : 67-74 ; ตุลาคม-มีนาคม 2535-2536.

วินัย สุกใส. “ภูเขาทุ่งราบและทะเล : วิถีแห่งความสัมพันธ์ และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา,” ทักษิณคดี 4(2) : 102-123 ; กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2538.

วีระศักดิ์ สุวรรณศักดิ์. “ฟื้นฟูปัญหาการพัฒนา สำนักแห่งชุมชน : สุราษฎร์ธานีเมือง 14 ลุ่มน้ำแห่งภาคใต้ตอนบน,” ทักษิณคดี 4(2) : 90-96 ; กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2538.